

OVER FOSFORLUCIFERS EN PYROGÈNES,

door H.A.M. Huveneers.

Voor de uitvinding van de lucifer bracht de roker zijn tabak aan het branden door hetzij met een houtspaander of plantestengel - later aan één of zelfs beide einden in zwavel gedompeld om hem nog beter te doen branden - vuur uit de haard of een kaarsvlam te nemen, of door er een gloeiend kooltje uit de test of het komfoor tegen te houden.

Bevond hij zich buiten, dan moest hij vuur maken met behulp van een brandglas - waarbij hij afhankelijk was van de zon - of vuur slaan met een vuursteen en vuurstaal. Dit laatste was niet zelden een hele toer, getuige het volksrijmpje:

*"Ze ketsten wel een heel uur
en hadden toen nog geen vuur"*

De uitvinding van de fosforlucifer in het begin van de 19e eeuw betekende een enorme vooruitgang. De Engelsen schrijven haar toe aan Chancel, die volgens Stein (Kulturfahrplan, 875) al in 1805 "Funkzündhölzer" zou hebben vervaardigd. Anderen schuiven John Walker naar voren, een apotheker uit Stockton-on-Tees, die op 7 april 1827 uit antimoniumsulfide, potassiumchloraat, arabische gom en stijfsel een soort lucifer maakte die, aangestoken op zandpapier, én een vonkerig vuur én een ondraaglijke stank produceerde. De Duitsers houden het op Kammerer als eerste en ook de Fransen, Russen en Zweden eisen de eer der uitvinding voor zich op.

Deze fosforlucifers waren aanvankelijk door hun lage ontbrandingstemperatuur erg gevaarlijk. Er waren er die reeds ontvlamden als ze werden blootgesteld aan lucht. In dit verband wordt wel de anekdote verteld van de boer die een tijdens de kerkdienst ontstane broekzakbrand in allerijl moest blussen in het wijwatervat.

Gaandeweg verbeterde de kwaliteit echter en reeds in het midden van de vorige eeuw kwamen de Zweden met hun veiligheidslucifers. De ouderwetse fosforlucifer wist zich nochtans te handhaven tot in de 20e eeuw.

In 1901 was het in Nederland nog nodig de vervaardiging en verkoop van fosforlucifers bij een speciale wet aan banden te leggen. Deze lucifers werden bewaard in zogenaamde pyrogènes, doosjes, etuitjes of bakjes die met elkaar gemeen hadden dat ze fosforlucifers konden bevatten en dat ze waren voorzien van een geribbeld of anderszins ruw vlakje waarop de lucifers konden worden aangestoken.

Aanvankelijk werden de lucifers opgeborgen in metalen, houten of aardewerk dozen of potten die met het oog op de lage ontbrandingsgraad, konden worden afgesloten. (figuur 1)

Men onderscheidde drie soorten pyrogènes: de wandpyrogène, de tafelpyrogène en de zakpyrogène. De pyrogène was oorspronkelijk sober van vorm, doch naarmate de fosforlucifer een hogere vlucht nam en de pyrogène in de huishoudens van zowel de gewone man als de welgestelde voorkwam, en ook in de koffiehuisen steeds moeilijker weg te denken was, ontwikkelde zich een grote verscheidenheid van vormen.

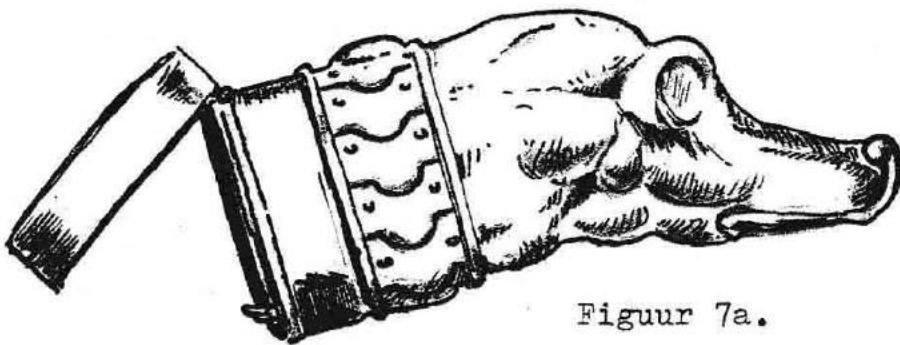
Naast werkelijk fraaie en stijlzuivere exemplaren zag men zeer bizarre ontstaan. De gebruikte materialen zijn velerlei: glas, aardewerk, porcelein, metalen en hout.

In de categorieën wand- en tafelpyrogènes bestond een bijzondere voorkeur voor mensenhoofden, dierenkoppen of bustes, doorgaans karak-

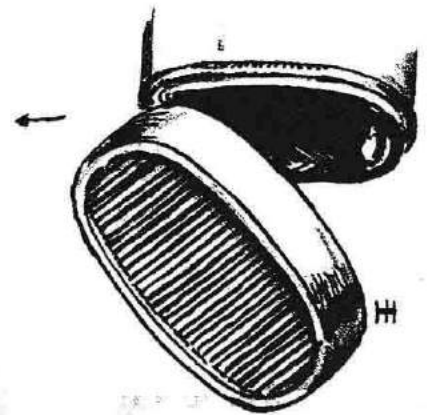
Op ware grootte

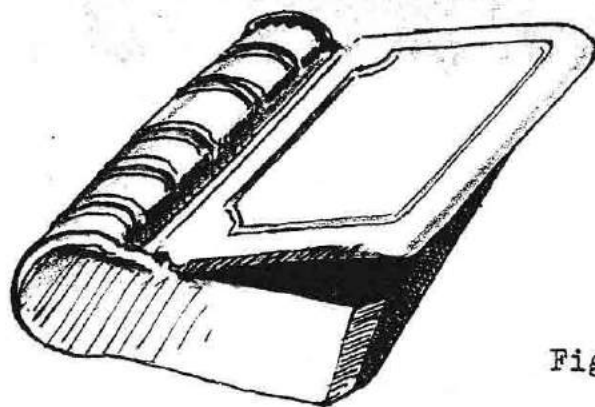
Figuur 6.

Figuur 7a.

Figuur 7b.

Figuur 7c.

turistisch, waarbij de snor, baard, haren kraag of een deel van de hoofbedekking geribbeld was of op een andere wijze ruw gemaakt. (figuren 2 en 3)

In de cafés zag men doorgaans eenvoudige pyrogènes van wit geglaazuurd aardewerk in de vorm van een afgeknotte kegel, soms met een schoteltje of basementje eronder, en meestal voorzien van een reclame voor het een of ander drankje. (figuur 4 en 5)

Aparte vermelding verdienen de gracieuze porceleinen pyrogènes uit de 80er en 90er jaren. Ze zijn vrijwel identiek aan de talloze beeldjes die uit deze periode stammen. Ze stellen hondjes en poesjes voor die kleine karretjes of sleetjes trekken, of kinderen met een mandje aan de arm of een korfje of takkebosje op de rug, of staande naast een vat of kist. (figuur 6)

Ze werden gebruikt om er kleine boeketjes in te zetten. Zijn het pyrogènes, dan stonden er in plaats van bloemetjes, lucifers in en vinden we onvermijdelijk aan de onderzijde van het beeldje of elders het geribbelde strijkvlakje.

De zakpyrogènes zijn in de regel van metaal (blik, koper doch meestal zilver) en slechts een enkele maal van hout, schilpad, ivoor of nog andere materialen. Het merendeel is rechthoekig van vorm en tamelijk plat. Als ze al niet uitbundig versierd zijn met in het metaal geperste ornamentale versieringen, zoals geometrische figuren of Jugendstill-ranken, dan zijn ze tenminste ritmisch ingesnoerd of gegraveerd. Sporadisch ziet men er met stukjes turkoois of andere halfedelstenen bezet.

De niet-rechthoekige zakpyrogènes vond men in alle denkbare vormen, o.a. koffers en tassen, sigaren, boeken, schoenen en vooral diervormen. (figuur 7 a, b en c)

Tenslotte verdienen nog de aandacht de pyrogènes die méér waren dan alleen opbergruimte voor lucifers. Voor de hand liggend en veel voorkomend was de combinatie pyrogène-asbak en de pyrogène-sigarenkoker of -presentator. Minder vanzelfsprekend is het weerhuisje, tevens pyrogène. Ook minder bekend is de inktstel-pyrogène, de brillenkoker-pyrogène en de parapluie-pyrogène.

Het simpele Zweedse schuifdoosje met strijkvlakken rekende uiteindelijk met al dit moois af.

L I T E R A T U U R

- The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe, II.
The United States of America, door Peter Davey.
341 pag., 34 fig., 123 foto's.
bestelnummer BAR-S60. prijs £8.00 (+ f36,-)
Bestellen bij B.A.R.
122 Banbury Road
Oxford OX2 7BP
Engeland

- Bokrijks berichten XVII
Pijp en Toebak, catalogus van de gehouden tentoonstelling.
door: A. Boesmans, G.A. Brongers, J. Fraikin en M. Laenen.
138 pag., 24 foto's.
prijs + f10,-
Bestellen bij: Openluchtmuseum Bokrijk. België.